

УДК 81'373.21

Святослав Вербич
(Київ)

ТОПОНІМИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ЕТИМОЛОГІЯ

У статті запропоновано структурно-семантичний та етимологічний аналіз мікротопонімів *Брица, Гнида, Ліще, Посертуха, Синач, Скірч, Солотин, Сулуки*, локалізованих у межах Північно-Західної України. З'ясовано їхні словотвірні моделі, відновлено мотиваційні ознаки доонімної семантики цих назв.

Ключові слова: апелятив, мікротопонім, топонім.

Вербич С. Топонимы северо-западной Украины: структура, семантика, этимология

В статье анализируются микротопонимы *Брица, Гнида, Лище, Посертуха, Синач, Скірч, Солотин, Сулуки*, локализованные в Северо-Западной Украине. Определены их словообразовательные модели, реконструированы мотивирующие признаки доонимной семантики.

Ключевые слова: апеллятив, микротопоним, топоним.

Verbychю S. The Nothern-Western toponymy of Ukraine: structure, semantics and etnology

In the article there structural and semantic analyse of microtoponims that ara localised in Nothern West of Ukraine (such as *Брица, Гнида, Лище, Посертуха, Синач, Скірч, Солотин, Сулуки*) a proposed and its word-forming models are defined as well. Also there motivational signes of pre-onymic semantics were reconstruct.

Key words: appellative, microtoponym, toponym.

Постановка наукової проблеми. Одне з важливих завдань топоніміки, як розділу ономастики, – встановлення доонімної семантики, походження і трансформації географічних назв. Це відповідно тісно пов'язує топонімічні дослідження з іншими галузями лінгвістики, як-от: діалектологія, історична лексикологія, етимологія та ін. Отже, ґрунтовний лінгвістичний аналіз тієї чи іншої географічної назви (назв) має бути цілісним і багатогранним, тобто враховувати підходи всіх зазначених мовознавчих дисциплін. Увага дослідників до топонімної лексики не згасає вже протягом тривалого періоду, що зумовлено специфікою топоніма як мовної одиниці:

- 1) топоніми зберігають слова, які часто вже втрачені словниковим фондом сучасної мови;
- 2) дають можливість виявити знівельовані значення слів – твірних основ;
- 3) окреслюють історичні ареали поширення певних структурних типів власних географічних назв [8, с. 23].

Крім цього, етимологізуючи той чи інший топонім, слід мати на увазі, що його виникнення завжди мотивоване також певними позамовними чинниками –

пов'язане з природними умовами проживання місцевого населення, особливостями господарського освоєння ним території, де потім виникла назва топооб'єкта тощо. Інакше кажучи, достовірне "прочитання інформації, закодованої у власній географічній назві, передбачає комплексний дослідницький підхід до неї як до явища мовного й історико-географічного" [15, с. 11].

Останнім часом актуалізувалися дослідження мікротопонімів із різних регіонів України* Це зумовлено передусім тим, що цей клас топонімів ілюструє безпосередній зв'язок із відповідними місцевими (діалектними) географічними термінами, що важливо для з'ясування етимології оніма (географічного апелятива). Однак варто пам'ятати, що топоніми загалом і мікротопоніми зокрема не завжди збігаються з діалектною картою досліджуваного регіону [9, с. 54], що спонукає аналізувати назву мікротопооб'єкта в ширшому мовному контексті.

У сфері нашої уваги в пропонованій статті топоніми (мікротопоніми) північно-західної України в адміністративно-територіальних межах переважно Волинської обл., по одній назві із суміжних Львівщини та Рівненщини. Матеріал почерпнуто зі "Словника мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель" (упоряд. Г. Л. Аркушин).

Мета роботи – з'ясувати словотвірні моделі, за якими утворилися аналізовані топоніми, відновити втрачену (незасвідчену в сучасному словнику) апелятивну лексику, розглянути студійовані власні географічні назви на широкому слов'янському тлі.

Брица – назва урочища (с. Тростянка Рожинськ. р-ну Волинськ. обл., Богуші Березнівськ. р-ну Рівненськ. обл.) й поля (с. Несухоїже Ковельськ. р-ну Волинськ.

* * Громко Т.В. Географічні терміни як твірні основи мікротопонімів // Ономастика східних слов'ян: Тези доп. наук. семінару / Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1996. – С. 20-21; Данилюк О.К. Географічні терміни в мікротопонімії Волині // Філологічні студії. – Луцьк, 1996. – Вип. 1. – С. 76-80; Чеховський І. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології): Автореферат. дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 1996; Лісняк Н. Мікротопоніми, що вказують на структуру і властивості ґрунту // Проблеми слов'янської ономастики / Відп. ред. С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – С. 97-100; Вербич С.О. Мікротопонімія як відбиття розвитку лексико-семантичної моделі "апелятив-онім" // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – Вип. 37. – С. 16-18; Гаврилова Т.О. До питання про актуальність вивчення мікротопонімії Черкащини // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Черкаси, 2001. – Ч. 2. – С. 73-77; Коткова Л.І. Мікротопонімія м. Ніжина. – Ніжин, 2005; Обручар А. Мікротопонімія українського Потисся у її взаєминах з ономастикою суміжних ареалів // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. Вип. 356-359: Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. – С. 36-41; Баньої В.Ф. Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття): Автореферат дис. канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2009; Заїнчковська О.В. Мікротопонімія Південно-Східного Поділля (на матеріалі Кіровоградської області): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Кіровоград, 2009.

обл. [12 I, с. 70]). Мікротопонім має паралель, щоправда в іншій граматичній формі, в ойконіміконі сучасної Волині – с. *Брище*, яке В. П. Шульгач аргументовано виводить від *Дебрище* (< географічного апелятива *дебрище* ‘зсув, обвал’ < *дэбра* ‘яр, улоговина; лісові хащі’ [3 2, с. 28]) внаслідок усічення початкового складу [18, с. 17-18]. Схоже явище ілюструє російська географічна назва *Брянск* < *Дебрянск* [19 5, с. 176].

Гнида – назва поля (с. Комарове Маневицьк. р-ну) й річки (с. Суходоли Володимир-Волинськ. р-ну Волинськ. обл. [12 I, с. 172]). Формально мікротопонім збігається з апелятивом на позначення комахи-паразита. Однак змістова схожість малоймовірна з погляду номінації топооб’єкта. Пор. ще аналогічні топоніми: ойконім *Гнида* (колиш. Чернігівськ. губ. [22 II, с. 385]), пох. *Гнидава* – назва села в Збаразькому р-ні Тернопільської обл. [13, с. 261], ойконім *Гнидава* в межах Луцька [7, с. 561], пол. *Gnida* в колишньому Ленчицькому пов. [24 II, с. 621]. Діалекти словенської мови ілюструють рефлeksi псл. *gnida ‘маленький шматочок чогось’ < і.-є. **ghneidh-* ‘терти, подрібнювати’ [5, с. 60], проте навряд чи такий зв’язок із укр. *Гнида* можливий з огляду на значення словенських лексем: *gnida* ‘трішки’, *gnida kruha* ‘шматок хліба’ [19 6, с. 174]. На нашу думку, в основі мікротопоніма і мікрогідроніма *Гнида* відбито незасвідчений географічний термін *gnida, мотивований дієслівною основою *гнити*: *gnida < **ghnei-* ‘розкладатися’ [19 6, с. 176-177] з *-d* розширювачем. Щодо внутрішньої форми реконструйованого *gnida, то воно могло позначати *‘болотисту місцевість’, пор. відповідно укр. *гниловід* ‘болото, поросле травою і лісом’, *гнилище* ‘гниле місце, зокрема вода’, *гнилуха* ‘гнила (заболочена) річка’ [3 1, с. 536]. Цікаво відзначити, що волинський ойконім *Гнидава* засвідчений там, де протікає річка *Глушець*, яку пов’язують з укр. діал. *глуш* ‘частина водоймища, яка вдається в сушу; глухий непроточний рукав річки’, *глушиця* ‘старе русло річки, болотна трясовина’ [підкреслення наше. – С.В.; 16, с. 10-11]. Відповідно такий зв’язок ойконіма й гідроніма видається не випадковим.

Лице – назва лісу й пагорба (с. Крижівка Рожищенськ. р-ну Волинськ. обл. [12 I, с. 31]). Мікротопонім утворений шляхом онімізації географічного апелятива *лице ‘ліщинові зарості’ < місцевого *ліска* ‘ліщина’ [1 I, с. 288]. Назва цікава передусім з огляду на відбиття у своїй основі псл. географічного номена *lěščъje, пор. відповідно серб. і хорв. *liješće* ‘ліщинові зарості’, *лише* ‘т. с.’, топоніми *Liješće*, *Lěšće*, чes. *lěšti* ‘ліщинові хащі’, слвц. *liešte* ‘т. с.’, н.-луж. *lěšće* ‘ліщина’, словін. *leszcze* ‘т. с.’ [19 14, с. 264]. Аналізовану назву не слід зближувати з волинським ойконімом *Лице* (Луцьк. р-н), який В.П. Шульгач тлумачить як дериват за допомогою індивідуально-посесивного суф. *-j-* від антропоніма *Лишець [18, с. 78].

Посертуха – назва болота й поля (с. Прип’ять Шацьк. р-ну Волинськ. обл. [12 II, с. 257]). Для цього мікротопоніма не знаходимо онімних паралелей. Однак його формально можна зближувати з блр. діал. *посиртуха*, *посьиртухи* ‘частина ткацького верстата – рухомі коліщата, що прикріплені до його верхньої перекладина’. Цю лексему розглядають як утворення з префіксом **po-*, коренем

-*sьrt-* і суф. *-иха*, порівнюють із рос. *сертуха* ‘дрібний дощ’ < псл. *sьrtuxa. Обидва апелятиви мають спільний корінь **sьrt-* із загальною ідеєю руху [10, с. 18]. Його значення з’ясовуємо в колі слов’янських континуантів на зразок: рос. діал. *сертатъ* ‘переступати з ноги на ногу’, *сёртатъся* ‘метушитися’, серб. і хорв. *srtati* ‘ходити’, ‘прагнути’, пол. діал. *siertać się* ‘метушитися, борсатися’. Етимологічно первинним для цього гнізда була ідея руху, втілена в і.-с. **ser-* ‘текти, струмувати’ й представлена в псл. **sьrt-* основою в ступені редукції *e-* ряду з *-t-* розширювачем (пор. відповідно серб. і хорв. *posrnuti* ‘потекти’ [2, с. 32-34]). Щодо форманта *-иха*, то в нашому разі зрозуміло, що він оформлює дієслівну основу, вказуючи на ознаку діяча (це, до речі, функція праслов’янського словотвору [23 1, с. 74-75]). Таким чином, *Посертуха* < *posьrtuxa *‘та, що рухається’ → ‘та, що тече’. Отже, початково апелятив *posьrtuxa мотивував, найімовірніше, семантику назви проточної водойми, яка згодом внаслідок замулення перетворилася на стоячу, тобто болото. Оскільки назва *Посертуха* номінує ще й таку реалію, як поле, можна припускати, що цей онім вторинний (за суміжністю) щодо назви болотистої місцевості.

Синач – назва лісу (с. Низькі Цевеличі Локачинськ. р-ну Волинськ. обл.). Згідно з місцевими переказами, тут колись лісником був чоловік із прізвиськом Синій [12 II, с. 336]. Таке пояснення назви малоімовірне з огляду на те, що суф. *-ач* виконував функцію або *nomina agentis*, або *nomina instrumenti*, наприклад: *копачь ‘той, хто копає або знаряддя для копання’ [23 1, с. 102]. У такому разі аналізоване *Синач* – це фонетично вторинна форма до *Син’ач* – лексико-семантичний дериват від *синяч (< *синіти* ‘робитися синім’ [11 3, с. 121] + *-ач*) *‘такий, що синіє’. Основа *син’-* у зазначеному *синяч реалізувала давнє значення ‘темний’, пор. відповідно *синета* ‘темний ліс’, *сінета* ‘т. с.’ [3 5, с. 235], на підтвердження чого свідчить генетично споріднене д.-інд. *s’yamah* ‘чорний, темний’ [3 5, с. 235], пор. ще укр. *синяво-чорний* [4 II, с. 865], топоніми в Словенії *Sinja Gorica*, *Sinji vrh*, що співвідносні з назвами *Črni Vrh*, *Črni Gozd* [21 III, с. 236]. Отже, *синяч > *Синяч* – ‘темний ліс’.

Скірч – назва поля (с. Кукли Маневицьк. р-ну Волинськ. обл. [12 II, с. 344]). На нашу думку, це фонетично вторинна форма від *Скорч < *скорч < *скорчити*, *скорчувати*, пор. відповідно укр. діал. (поліськ.) *кирч* ‘викорчуваний з корінням пеньок, корч’ [6, с. 95]. рос. діал. *скорчить* ‘викорчувати’ [20 9, с. 40]. серб. і хорв. *skrciti* ‘т. с.’ [21 II, с. 85], пол. топонім *Skarcz* [24 X, с. 650] при *skarczować* ‘викорчувати’ [25 VIII, с. 264]. На підставі наведених лексем для апелятива *скорч теоретично можлива реконструкція праформи *sьkьrць *‘те, що викорчуване’ → ‘поле, де викорчувано ліс’.

Солотин – назва пасовища (с. Голоби Ковельськ. р-ну Волинськ. обл. [25 II, с. 358]). Мікротопонім аналізуємо в колі апелятивної лексики, представленої рос. *солоть* ‘грузьке кисле й іржаве болото’, *солотина* ‘т. с.’, чes. *slatina* ‘торф’яне болото’, слвц. *slatina* ‘мочаристе місце’ [3 5, с. 450], болг. діал. *слатин* ‘ручай із повільною брудною водою’ [17, с. 252-253], що розвинулися як континуанти псл. *soltina, *soltь, споріднені із *soltьvina [17, с. 252-253]. Отже, назва пасовища

Солотин позначала початково назву якоїсь болотистої місцевості із солоним і кислим ґрунтом.

Сулуки – назва поля (с. Зубків Сокальськ. р-ну Львівськ. обл. [12, с. 386]). Мікротопонім можна пояснювати як споріднений із назвою села *Солуки* (Яворівськ. р-н Львівськ. обл. [13, с. 189]). Наведені назви утворилися шляхом онімізації незасвідченого географічного номена **sQlQka / *sQlQkь* (у формі множини) як закономірного деривата від дієслівної основи **sьlękti* ‘зігнути’. Пор. формально схожі **sQprQgь < *sьpregti, *sьpregati, *sQvezь < *sьvezati*. На підтримку пропонованої етимології свідчать ст.-слов. *сължкъ*, д.-рус. *с(ъ)лукъ* ‘згорблений’, композит серб. *слуконог* ‘кривоногий’, гідронім *Слука* в бас. Горині, ойконім *Слуки* на Львівщині й у різних регіонах Білорусі та Росії, словн. топонім *Sloka*, які пов’язують із псл. **sьlQka* ‘з’єднання, злиття’ [17, с. 271-272]. Щодо відновлених **sQlQka / *sQlQkь*, то вони, мотивуючи семантику основи мікротопоніма, могли відбивати як ознаку з’єднання, так і кривизни, вигину.

Висновки. У результаті структурно-семантичного й етимологічного аналізу топонімів *Брица, Гнида, Ліще, Посертуха, Синач, Скірч, Солотин, Сулуки* з’ясовано:

1) усі аналізовані мікротопоніми утворені лексико-семантичним способом від відповідних географічних апелятивів;

2) усі назви слов’янські (українські) за походженням і не відбивають характерних мовних особливостей місцевого діалекту;

3) внутрішня форма власних географічних назв мотивована ознаками, що характеризують особливості місцевого навколишнього середовища або ж стосуються безпосередньо діяльності місцевого населення щодо його окультурення;

4) відновлено географічні апелятиви, відсутні в сучасному словникові, та їхнє ймовірне значення: **gnida* ‘болотиста місцевість’, **posьrtuxa* ‘та, що рухається (тече)’, **синяч* ‘такий, що синіє; темний’, **скорч* (**sьkьrць*) ‘поле, де викорчувано ліс’, **sQlQka / *sQlQkь* ‘місце з’єднання’, ‘кривизна’. Для більшості з них можлива (з огляду на структуру та ареал) праслов’янська архаїка.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок / Г. Аркушин – Луцьк : РВВ Волин. держ. ун-ту "Вежа", 2000. – Т. 1–2.
2. Варбот Ж. Ж. К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. V (**pručiti* и **prQць*; **sьrtati*; **ružiti*, **ruзь* и **rQзь*; **sojiti*; **s(ъ) klenь*) / Ж. Ж. Варбот // Этимология. 1975 / отв. ред. О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1977. – С. 29–41.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
4. Желеховський С., Недільський С. Малорусько-німецький словар / С. Желеховський, С. Недільський. – Л., 1886. – Т. I–II.
5. Куркина Л. В. Диалектная структура праславянского по данным южнославянской лексики / Л. В. Куркина. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Inštitut za

slovenski jezik, 1992. – 262 с.

6. Лисенко П. С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.

7. Литовська метрика. Книга 561 : Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. Кравченко; ред. П. С. Сохань. – К. : Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2005. – 600 с.

8. Никонов В. А. Топонимика и сравнительно историческая лексикология / В. А. Никонов // Лексический сборник. – М. : Наука, 1963. – Вып. 6. – С. 17–23.

9. Никонов В. А. Межславянские топонимические черты Украины / В. А. Никонов // Питання ономастики : М-ли 2-ї Республ. наради з питань ономастики. – К., 1965. – С. 51–54.

10. Петлева И. П. Этимологические заметки по славянской лексики. XV (блр. диал. *пучі*, укр. диал. *опучаться*; блр. диал. *посиртухи*; рус. диал. *охрёмка*) / И. П. Петлева // Этимология. 1985 / отв. ред. О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1988. – С. 17–20.

11. Словарь української мови / уряд. з дод. власн. мат. Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.

12. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : у 2-х т. / уряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ Волин. держ. ун-ту "Вежа", 2006.

13. Українська РСР : Адміністративно-територіальний устрій на 1-ше січня 1987 року /відп. ред. В. І. Кирненко, В. І. Стадник; уряд. П. М. Гринюк, А. Я. Сидорін. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – 504 с.

14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [пер. с нем. и дополн. О. Н. Трубачева]. – М. : "Прогресс", 1964–1973. – Т. I–IV.

15. Чеховський І. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / І. Чеховський. – Чернівці, 1996. – 19 с.

16. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру / В. П. Шульгач. – К. : Наук. думка, 1993. – 144 с.

17. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К. : В-во "Українська книга", 1998. – 368 с.

18. Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К. : "Кий", 2001. – 189 с.

19. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / гл. ред. О. Н. Трубачев]. – М. : Наука, 1974–2005. – Вып. 1–31; / гл. ред. А. Ф. Журавлев. – М. : Наука, 2006–2008. – Вып. 32–34.

20. Ярославский областной словарь : Учебное пособие / гл. ред. Г. Г. Мельниченко. – Ярославль : Ярослав. ордена Трудового Красного Знамени гос. пед. инст. им. К. Д. Ушинского, 1981–1991. – Вып. 1–10.

21. Bezlaj F. Etimološki slovar slovenskega jezika / F. Bezlaj. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Inštitut za slovenski jezik, 1976–2005. – Т. I–IV.

22. Russisches geographisches Namenbuch / begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962–1980. – Bd. I–X.

23. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / F. Sławski // Słownik prasłowiański / red. F. Sławski. – Wrocław etc. : Wyd. PAN, 1974–1979. – Т. 1–3.

24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. – Warszawa : Nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1880–1902. – Т. I–XV.

25. Słownik języka polskiego / red. W. Doroszewski. – Warszawa : Państwowe w-wo "Wiedza Powszechna", 1958–1967. – Т. I–IX.